

**COURSE «BANK AUDITING»
LECTURE #2**

INTERNAL AUDIT IN BANKS

Rizaev N.K. - DSc

**“БАНК АУДИТИ” ФАНИ
2-МАВЗУ
БАНКЛАРДА ИЧКИ АУДИТ**

РИЗАЕВ Н.К - DSc

Режа:

- 1.Банкларда ички аудитнинг моҳияти ва ҳуқуқий меъёрий асослари.**
- 2. Тижорат банкларда ички аудитнинг вазифалари**
- 3. Тижорат банкларда ички ва ташқи аудитнинг стандартлари**

Таянч сўз ва иборалар: Банкларда ички аудит, ички аудитни ташкил этиш, ички аудит тамойиллари, ички аудит режаси, ички аудит дастури, ички аудитни ўтказиш тартиби, ички аудит хулосаси ва ҳисоботи.

1.Банкларда ички аудитнинг моҳияти ва ҳуқуқий меъёрий асослари.

Ўзбекистон Республикаси молия-банк тизимида узоқни кўзлаб олиб борилган ислохотлар натижасида, молиявий барқарорликка эришилди. Бу борада статистик маълумотлар шуни кўрсатадики, ташқи омилларнинг Ўзбекистон Республикаси молия-банк тизими барқарорлигига салбий таъсирларининг олдини олиш борасидаги чора-тадбирлар доирасида тижорат банклари капиталининг етарлилигига катта эътибор берилмоқда. Мамлакатимиз молия-банк тизими барқарор ва ишончли фаолият юритиб, юқори кўрсаткичларга эришмоқда.

Солиқ-бюджет ва ташқи фаолият соҳаларидаги мустаҳкам позиция, банк тизимининг барқарорлиги, давлат қарзининг камлиги ва ташқаридан қарз олишга эҳтиёткорлик билан ёндашиш мамлакатни глобал инқирознинг салбий оқибатларидан ҳимоя қилди. Ўйлайманки, бундай ҳолисона баҳо кўп нарсадан далолат беради” деб таъкидлаганлари сўзимизнинг исботидир. Бинобарин, республикамизда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан кейинги даврда инқирозни бартараф этиш шароитига тўлиқ жавоб берадиган. Шу ўринда айтиб ўтиш лозимки, бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишда ва пул-кредит сиёсатини тўғри амалга оширишда ҳамда бу муносабатларни бошқаришда банк тизимининг қуйи поғонаси ҳисобланмиш тижорат банкларининг ўрни муҳим

аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида жаҳон молиявий иқтисодий инқирозига қарши чораларини амалга оширишда муҳим масалалардан бири уларнинг фаолиятини ҳолисона назорат қилиш, ички назорат тизими ва бухгалтерия ҳисоби тизимига баҳо бериш, бошқарув билан боғлиқ харажатларини камайтириш ва операцион харажатлар таркибини таҳлил қилиш орқали уларнинг оптимал миқдорини белгилаш, банк кенгашига объектив ахборот етказиб бериш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Ушбу масалани кўриб чиқишда, банк ички аудитининг иқтисодий моҳиятига тўхталиб ўтиш лозим. Ўзбекистон Республикасида, тижорат банкларида аудиторлик фаолиятининг бошланишида энг аввало, аудиторлик фаолияти тўғрисидаги қонун ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорлари асосий роль ўйнайди.

Банк аудитининг ривожланишида, биринчи навбатда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республикада банк аудити тизимини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1996 йил 24 июлдаги ПФ-1500-сонли Фармони асосида “Банк тизимига ишончни мустаҳкамлаш, банкларни аудиторлик текширишлар сифати ва таъсирчанлигини ошириш, уларнинг молиявий барқарорлиги ҳолисона таҳлил этилишини таъминлаш мақсадида банк аудитини амалга оширишга нисбатан Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг талаблари тўғрисидаги Низоми”ни ишлаб чиқиш юклатилган эди.

Мазкур Низом Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида", "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида"ги, "Аудиторлик фаолияти тўғрисида"ги, "Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида"ги қонунлари ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ ишлаб чиқилган ҳамда тижорат банкларида ички аудитни ташкил этишга Марказий банк томонидан қўйилган талабларни белгилайди. Ушбу Фармонни бажариш мақсадида Марказий банк томонидан 3 та йўриқнома ишлаб чиқилди. Булар қуйидагилар ҳисобланади:

1. Тижорат банкларининг ички аудитига Марказий банк томонидан қўйиладиган талаблар тўғрисида низом; (янги таҳрири, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2004 йил 20 апрелда 992-1-сон билан рўйхатга олинган МБ Бошқармасининг 13.03.2004 йил 571 (6/12)-сон қарори билан тасдиқланган, 2005 ва 2011 йилларда ўзгариш киритилган).

2. Ўзбекистон Республикаси банкларида аудит текширувларини ўтказиш тўғрисида низом; (янги таҳрири, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган 04.11.2000 йил 982-сон, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан тасдиқланган 24.06.2000 йил 403-сон).

3. Тижорат банкларига ички назоратни ташкил этишга оид тавсиялар (Ўзбекистон Республикаси Марказий банки 04.07.1998 йил 404-сонли).

Биринчи низомда, энг аввало, ички аудит ва ички аудит хизматига таъриф берилган. Ички аудит – банк ходимларининг ўз вазифаларини самарали бажаришларида ёрдам бериш мақсадида банк фаолиятини текшириш ва баҳолаш учун банк ичида доимий асосда тузилган мустақил экспертиза ҳисобланади.

Ички аудитнинг асосий мақсади бўлиб ички аудит хизмати томонидан банк раҳбариятига банк фаолиятининг назорати ва натижалари бўйича объектив таҳлил, баҳо, тавсиялар ва маълумотлар тақдим этиш орқали банк Кенгаши ва Бошқарувига банк фаолияти мақсадига эришишида кўмаклашиш ҳисобланади.

Ички аудит хизмати – банкда ички назорат ҳолатини, жумладан, молия-хўжалик фаолияти самарадорлиги, ҳисобнинг ишончлилиги ва аниқлиги, ҳисоботларнинг тўлиқлиги ва объективлиги, Ўзбекистон Республикаси банк қонунчилиги ҳужжатларига, таъсис ва ички ҳужжатларга, банк операцияларини амалга ошириш қоидалари ва тартибларига риоя қилинишини текшириш (аудит) ва мониторингини амалга оширувчи, шунингдек, банк операцияларининг самарадорлиги ва ишончлилигини ошириш бўйича банк Кенгашига маслаҳатлар берувчи мустақил таркибий тузилма.

Ҳар бир банк Ички аудит хизматини ташкил этиши, шунингдек, банк Кенгаши тасдиқлайдиган "Ички аудит хизмати тўғрисидаги Низом", "Ички аудитни ўтказиш тартиби ва жараёнлари" ҳамда "Бош ички аудитор лавозим йўриқномаси"ни ишлаб чиқиши ва амалга киритиши шарт. Ушбу Низомда асосий эътибор берилган масалалардан бири аудиторлик кўмитаси ҳисобланади. Аудиторлик кўмитаси Банк Кенгаши томонидан тегишли ички назорат тизимини ташкил этиш ва қўллаб-қувватлаш мақсадида тузилади ва ушбу кўмита таркибига фақат банк Кенгаши аъзолари киритилиши лозим. Аудиторлик кўмитаси раиси ва аъзолари Банк Кенгаши раиси тавсиясига биноан Банк Кенгаши томонидан тасдиқланади.

Аудиторлик кўмитаси таркибига Банк Кенгашининг камида учта аъзоси киритилиши керак. Аудиторлик кўмитаси таркибига кирувчи Банк Кенгаши аъзолари банк фаолиятига жавоб берадиган бошқа Кенгаш кўмиталари аъзолари этиб тайинланмаслиги лозим. Аудиторлик кўмитаси аъзолари аудит хизмати вазифалари ва фаолиятини ташкиллаштириш учун олий маълумотга ва етарли иш тажрибасига эга бўлишлари лозим. Аудиторлик кўмитаси аъзоларининг камида битта аъзоси молиявий ҳисоботларни тузиш бўйича малакага эга бўлиши ҳамда бухгалтерлик ҳисоби ёки аудит бўйича мутахассис бўлиши лозим.

Аудиторлик кўмитасининг асосий вазифалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

1) ҳар бир ички аудит текширувлари ўтказилгандан сўнг тақдим этиладиган ички аудит хизмати томонидан тузилган аудиторлик ҳисоботларини ўрганиш ва таҳлил қилиш;

2) ички аудит бўйича чораклик аудиторлик ҳисоботларини ўрганиш ва уларнинг натижаларини банк Кенгашига тақдим этиш;

3) ташқи аудит текшируви учун зарур бўлган техник вазифаларни ишлаб чиқишда Банк Кенгашига амалий ёрдам бериш;

4) ташқи аудитор таклифларини баҳолашни ўтказишда Банк Кенгашига амалий ёрдам бериш, ташқи аудиторни танлашда Банк Кенгашига тавсиялар тайёрлаш;

5) ички аудит хизмати ва ташқи аудиторларнинг тавсияларини бажариш жараёнини бошқариш бўйича ишларни Банк Бошқаруви раиси билан мувофиқлаштириш;

6) ташқи аудиторлар ҳисоботлари, жумладан, раҳбариятга йўлланган хатни кўриб чиқиш ва уларни Банк Кенгашига тақдим этиш;

7) ташқи ва ички аудиторлик текшируви жараёнида аниқланган муаммо ва камчиликларни бартараф этиш, шунингдек, аудиторлар берган тавсияларнинг Банк Бошқаруви томонидан бажарилиши устидан назорат қилиш;

8) аудит хизмати фаолияти мустақиллигини таъминлаш ва унинг фаолиятига, шунингдек, текширувлар таркиби ва ҳажмига Бошқарув аъзолари ва банк бўлимларининг бошқа раҳбарлари аралашишига йўл қўймаслик каби вазифаларни бажаради. Бундан ташқари, Ички аудит хизматининг асосий вазифалари ва функциялари, уларга қўйилган талаблар, аудит хизмати раҳбарияти ва ходимларига қўйилган талаблар, аудит хизмати мустақиллиги батафсил ёритилган. Ички аудит билан назорат қилувчи органлар, Марказий банк билан бўлган муносабатлари бўйича масалалар ёритилган.

Иккинчи низомда эса қуйидагилар билан боғлиқ муносабатларни тартибга солади:

1) Марказий банкнинг Банк аудити комиссияси фаолияти;

2) банкларда аудит текширувини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи малака имтиҳонларини ўтказиш;

3) банк аудитини ўтказиш ҳуқуқини берувчи сертификат ва малака сертификатларини бериш, амал қилишини тўхтатиб туриш, амал қилишини тугатиш ва уни бекор қилиш;

4) аудиторлик ташкилот (аудитор)ларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошириш.

2. Тижорат банкларида ички аудитнинг вазифалари

Бугунги глобал иқтисодий инқироз шароитида ички аудит хизматини ривожлантириш ҳар бир ташкилот ва корхона учун жуда долзарб масала бўлиб келмоқда. Айниқса, ушбу масала тижорат банкларида операция турлари, кўлами ва ҳажмининг кенгайиши муносабати билан долзарблиги янада ортмоқда ва уларнинг раҳбарлари банк томонидан амалга оширилган операцияларни тўлиқ назорат қила олмай қолишмоқда ва шундай қилиб ички аудит тизимига талаб янада долзарб бўлиб қолмоқда.

Банк назорати бўйича халқаро Базель қўмитаси томонидан тижорат банклари ички аудит тизимига талаблар қўйилган. Ушбу талабларни бажариш учун эса тижорат банкларида ички аудит тизимини ва унинг самарадорлигини баҳолаш жуда муҳим ҳисобланади. Зеро, мамлакатимизда халқаро талабларга жавоб берувчи банкларни ривожлантириш учун эса ушбу Базель қўмитаси талабларига мос ички аудит тизимини шакллантириш ва амалга ошириш лозим бўлади. Агар ҳар қандай тижорат банкида ички аудит тегишли тартибда самарали ташкил этилган бўлса, бу энг аввало, тижорат банкининг бошқарувчилари,

акциядорларига ва уларнинг вакилларига (Кузатув кенгаши аъзоларига ёки Директорлар кенгашига) самарали бошқарувни ташкил этишда жуда қулай дастак бўлиб хизмат қилади. Шундай экан, мамлакатимизда, айниқса, ҳозирги ислохотлар даврида тижорат банклари ривожланишида ички аудитнинг аҳамияти жуда катта ва ўз навбатида, уни ўрганиш ҳам муҳим ҳисобланади.

Бизга маълумки, банклар молиявий ташкилотлар ичида молиявий ҳажм ва операциялар диверсификацияси бўйича ҳам энг кенг молиявий тармоқ ҳисобланади ва уларнинг кўлами биргина давлат ҳудуди билан чегараланмайди. Уларнинг рисклари даражаси ҳам бошқа тармоқларга нисбатан энг юқори ҳисобланади ва шундан келиб чиққан ҳолда улар таркибида самарали ички аудит ҳамда уни баҳолаш тизимига ва механизмига эга бўлиш бутун жаҳон банк тизимида асосий муаммолардан бири бўлиб келмоқда.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида кескин рақобат кураши остида ҳар бир тижорат банки ходими ностандарт қарорлар қабул қилишига тўғри келади. Бунинг учун улар чуқур билимга эга бўлишлари лозим. Айниқса, тижорат банкларида ички аудит ходимларига талаб кучаяди. Чунки ташқи аудиторлар тижорат банкининг молиявий ҳисоботларини текшириб, хулоса берганларидан кейингина очиқ матбуотда чоп этилиб, кенг оммага етказилади. Бу маълумотлардан амалиётда банк инвесторлари, акциядорлари, кредиторлари, миждозлари ва ҳамкорлари кенг фойдаланадилар.

Тижорат банкларининг молиявий ҳисоботлари банк ходимлари, шу жумладан бош бухгалтер томонидан тайёрланса-да, ташқи аудит ҳам молиявий ҳисоботларда банк фаолияти тўғри акс эттирилишига жавобгар ҳисобланади. Молиявий ҳисоботларнинг банк фаолиятини тўғри акс эттиришда банк ички аудити ва ички назорат хизматларининг аҳамияти жуда каттадир. Банк аудитининг асосий масаласи – бу баланснинг ҳаққонийлигини тасдиқлаш, банк раҳбариятига банкнинг молиявий ҳолати тўғрисида хулоса бериш, унинг даромадлилиги, ликвидлиги ва банк операцияларининг риск даражасини тасдиқлаш ҳисобланади.

Тижорат банклари фаолиятига реал баҳо бериш, акциядорлар ва омонатчилар, кредиторлар ва инвесторларнинг банк фаолияти 21 тўғрисида аниқ, ишончли маълумотларга эга бўлишларида ички аудит текширувлари муҳим аҳамиятга эга. Бозор иқтисодиётида тижорат банклари молиявий-иқтисодий, ижтимоий мавқега, мамлакат иқтисодиёти истиқболини белгилашда ҳал этувчи аҳамиятга эга. Бу, айниқса, бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботларнинг ўзига хослигида, назоратга нисбатан талаб ва ёндашувларда, улар фаолиятини белгилашда, банк бизнеснинг тадбиркорлик фаолиятининг бошқа соҳаларидан сезиларли даражада фарқ қилишида ёрқин намоён бўлади. Ўзбекистонда банк тизими шаклланиши давридаёқ банк аудитини халқаро талабларга жавоб берадиган даражада ташкил этишга алоҳида эътибор берилди. Шу жумладан Ўзбекистон Республикасида молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва аудитнинг халқаро стандартлари асосида тижорат банклари молиявий ҳисобот шакллари тузиш масаласига катта

эътибор қаратилмоқда.

Бунда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2011–2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида” 2010 йил 26 ноябрдаги ПҚ-1438-сонли қарори қабул қилинди. Ушбу қарорда республика молия-банк тизимини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш ва барқарорлигини ошириш, чет мамлакатларда қабул қилинган халқаро нормалар, стандартлар ва баҳолаш кўрсаткичларига мувофиқ банк фаолиятини ташкил этишнинг янада юқорироқ даражага чиқишини таъминлаш мақсадида “Етакчи халқаро рейтинг компаниялари томонидан қўлланиладиган халқаро нормалар, мезонлар ва стандартларга асосланган ҳамда алоҳида банклар ва умуман, банк тизимининг бутун дунёда қабул қилинган янада юксакроқ баҳолаш кўрсаткичлари даражасига чиқиш йўлидан олға силжиб боришини холисона баҳолаш имконини берадиган тижорат банклари ва бутун молия-банк тизими фаолиятини баҳолаш ва таҳлил қилишнинг замонавий тизимини жорий этиш” унда тижорат банклари бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботларини янада такомиллаштириш, уларни молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига тўлиқ мос келишини таъминлаш масаласи қўйилган. Ҳозирги пайтда тижорат банклари, авваламбор, Марказий банк томонидан диққат билан назорат қилиб бориш объекти саналадики, бу Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1996 йил январда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида”ги Қонунда ҳам ўз ифодасини топди. Қонуннинг 50-моддасида айтилганидек, Марказий банк тизими барқарорлигини сақлаб туриш, омонатчилар ва кредиторларнинг манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида банклар фаолиятини назорат қилади ва тартибга солиб боради¹¹. Шунингдек, у банк операцияларини амалга ошириш, бухгалтерлик ҳисоби ва банк статистик ҳисоботини юритиш, йиллик ҳисоботлар тузиш юзасида банклар учун мажбурий бўлган қоидаларни белгилайди. Бу қоидалар қуйидагилардан иборат:

– Банкларнинг ҳисоботи ва бошқа ҳужжатларни олиш ҳамда текшириш, уларнинг фаолияти, шу жумладан операциялари тўғрисида ахборот сўраш ва олиш.

– Олинган ахборот юзасидан изоҳ талаб қилиш.

– Банклар, уларнинг филиаллари ва банк билан узвий боғланган юридик шахсларнинг фаолиятини текшириш ҳамда тартиббузарларга нисбатан санкциялар қўллаш.

– Банкларнинг ички аудит бўйича қўйиладиган талабларини белгилаш; – Банк активларини уларнинг сифатига қараб тасниф қилиш ва активлар бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарлар ўрнини қоплаш учун шунга монанд резервлар яратишни талаб қилиш.

– Ишончсиз активларни ҳисобдан чиқариш шартлари ва тартибини аниқлаш.

– Банкларга уларнинг фаолиятида аниқланган тартиб бузилишларни бартараф қилиш тўғрисида ижро этилиши мажбурий бўлган кўрсатмалар юбориш.

– Банк акциядорлари банк акцияларининг йигирма фоизидан ортигини сотиб олган тақдирда уларнинг молиявий аҳволи ва мавқеи тўғрисида ахборот сўраш ва олиш.

– Банклар ва уларнинг филиаллари раҳбарлари ҳамда бош бухгалтерларига нисбатан малака талабларини қўйиш. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан тижорат банкларига қўйиладиган иқтисодий меъёрлар белгиланган бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

– капиталнинг монандлик коэффиценти; – бир қарз олувчи ёки бир-бирига дахлдор қарз олувчилар гуруҳига таваккалчиликнинг энг кўп миқдори;

– йирик таваккалчилик ва инвестицияларнинг энг кўп миқдори;

– ликвидлик коэффицентлари;

– активларни таснифлаш ва баҳолашга доир талабларни, бундай таснифлар асосида банкнинг операция харажатлари жумласига киритиладиган чегирмалардан шубҳали ва ҳаракатсиз қарзларга қарши ташкил этиладиган захираларни шакллантириш;

– қарзларга доир фоизларни ҳисоблаб чиқариш ва уларни банк даромадлари ҳисобварағига киритишга доир талаблар;

– очик валюта позициялари бўйича лимитлар. Банк тизимидаги ислохотларнинг чуқурлашуви молиявий ресурсларни оқилона бошқариш усуллари ва воситаларидан кенгроқ фойдаланиш, тижорат банклари фаолиятини мувофиқлаштиришда эса бевосита ва билвосита назорат воситаларини кенг қўллашни тақозо этади. Шу боис Марказий банк тижорат банклари ва уларнинг филиаллари молиявий-хўжалик фаолиятини вақти-вақти билан мунтазам назорат қилиб туришга катта эътибор қаратмоқда. Чет мамлакатлар тажрибасини кўрсатишича, тижорат банклари барқарорлигини сақлашда ички аудит катта аҳамият касб этади.

Жаҳон тажрибаси кўрсатишича, ички аудит хизматининг пайдо бўлиши ва ривожланиши 1941 йилда АҚШда Ички аудиторлар институтининг ташкил этилиши билан узвий боғлиқ. Шундан кейин унинг ривожланиши учун жуда қулай шароит яратилди ва ички аудит кенг тараққий этди. Ушбу ривожланишнинг асосий сабаблари сифатида қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

1) компанияларнинг бирлашуви оқибатида уларнинг кўлами кенгайди ва ички назорат тизимига алоҳида эҳтиёж пайдо бўлди;

2) глобализация жараёнининг кескинлашуви оқибатида рискли операциялар кўлами янада ортди ва уларни назорат қилишда ички аудитнинг роли ва вазифаси кенгайди. Ушбу жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ва ундан кейинги шароитда тижорат банклари фаолиятининг назорати, шу жумладан ички ва ташқи аудитдан кутилган асосий мақсад банклар фаолиятини доимий равишда ва йиллик натижалари бўйича назорат қилиб боришдан иборат. Бироқ улар ўртасида муайян фарқлар ҳам борки, бу аудитор характерига боғлиқ.

Ички аудит ташқи аудитга нисбатан белгиланиши ва ташкил этилишига қараб, бошқача характерга, мазмунга эга бўлади. Ички аудит хизмати банк

доирасида мустақил бўлинма сифатида банк фаолиятининг ҳар кунги фаолиятини текширувдан ўтказиб боради. Умум қабул қилинган қоидаларга кўра, ички аудит банкнинг ўз мажбуриятларини самарали бажаришга хизмат қилади, яъни, биринчи навбатда, муаммоларнинг эндигина вужудга келаётган даврида аниқлашга йўналтирилган бўлади.

Ички аудит хизматининг бошқарув қуроли, банк операцияларини ички кучлар ёрдамида жуда яқиндан кузатиш имконияти бўлиб, бошқарув мақсадига эришиш кафолатидир. Бунинг учун ички аудит хизмати бошқарувнинг бажарилган банк молиявий ҳолатининг таҳлили, молиявий натижалар таҳлили натижалари ҳақидаги ахборот билан таъминлаб, бўлинмалар фаолиятини, ҳар хил йўриқларни таҳлил этиб, уларга юзага чиқаётган муаммоларни бартараф қилиш бўйича тавсиялар бериб боради. Ички аудит хизмати ходимлари ташқи аудиторлар билан ҳамкорликда иш юритадилар. Ички аудит натижалари банк раҳбарлари томонидан амалдаги қонунлар доирасида мавжуд ресурсларни ҳисобга олган ҳолда жорий ишларни бошқаришда фойдаланилади. Шу тариқа ички аудит тижорат банкнинг ўз мақсадига эришиши учун хизмат қилади. Банк фаолиятининг ички аудит вазифалари банк фаолиятининг хусусиятлари, банк маҳсулотлари, бухгалтерия ҳисоби, ишни ташкил этиш жараёни, риск омилларининг кўплиги билан ўзгача хусусиятларга эга.

Тижорат банклари фаолияти ўз хусусиятларига эга бўлиб, у кўпроқ четдан жалб қилинган маблағлар эвазига фаолият олиб боради. Бу эса банкларнинг қонун ҳужжаталирига амал қилган ҳолда фаолият олиб бораётганлигини назорат қилишни талаб этади. Ташқи ҳамда ички аудит молиявий ҳисоботнинг меъёр ва қоидаларга риоя қилишини текширади. Фаолият характерининг асосий фарқи шундаки, ички аудит банкнинг ўзида банкнинг ходими (ички аудитори) томонидан ўтказилади.

Ички аудит умумий бошқарув назоратининг ажралмас қисми деб юритилади. Тижорат банклари барқарорлигини таъминлаш мақсадида банк билан ўзаро муносабатларда бўладиган юридик шахслар билан амалга ошириладиган операцияларга бўлган талаб қатъийлаштирилмоқда. Ана шуларнинг барчаси банклардаги ички аудитни ташкил этиш ва такомиллаштиришни талаб этади. Тижорат банкларида ички аудитнинг асосий мақсад ва вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Банк фаолияти ички назоратини амалга ошириш. Ушбу фаолиятни Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тижорат банклари фаолиятини тартибга соладиган қонунлар ва меъёрий ҳужжатларга мувофиқлигини текшириш ҳамда унга мос келишига доир таклиф ва мулоҳазалар билдириш.

2. Тижорат банкларининг молиявий ҳисобот шакллари (ҳар ойда, чорақда, йилда) ички аудит томонидан мониторинг қилиш.

3. Банкларда содир бўлган фавқулотда вазиятлар ва ҳодисаларни аниқлаш ҳамда, улар бўйича тегишли чора-тадбирларни белгилаш.

4. Бухгалтерия ҳисоби ва содир бўлган операциялар назорати ҳамда маъмурий назорат тизимларининг белгиланган талабларига мослигини баҳолаш.

5. Тижорат банклари фаолиятини амалдаги қонунлар, қоидалар ва йўриқномаларга мувофиқ ва мос келишлигини баҳолаш. Ички банк аудити ўтказилган текширув натижаларини умумлаштиради ва бу хусусда ахборотни Банк Кенгаши раҳбариятига тақдим этади. Ички аудиторнинг асосий вазифаси ходимларга иложи борича ўз ишларини юқори даражада самарали бажаришга ёрдам бериш бухгалтерия маълумотлари ва уларнинг ишончилигини текширишдан иборат. Ички аудит текширишининг афзаллиги мавжуд ва келажакда бўлиши мумкин бўлган хато ҳамда камчиликларни бартараф қилиш бўйича берилган маслаҳатлари ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида ички аудит иши самарали ташкил этилишида мавжуд тўсиқ ва муаммоларнинг айримлари куйидагилардан иборат:

1. Маълумотлар очиқлигининг етишмаслиги. Банк ички аудити банкка максимал даражада фойда келтириши учун унга банкнинг бошқа бўлимларига маълум бўлган барча маълумотлар очиқ берилиши лозим.

Ишонч муҳити эса кучли ва заиф томонларини баҳам кўришга имкон яратади. Бунда банкнинг айрим бўлимлари ўзининг йўналишида кунлик назорат ўрнатганлиги сабабли, филиалларнинг айрим камчиликлари бўйича маълумотларга эга бўлади, лекин ушбу маълумотлар ички аудиторлар учун очиқ бўлмай қолиши мумкин ва ушбу фаолиятни текшираётган ички аудиторнинг малакаси ва қобилиятига боғлиқ равишда, ушбу камчилик текширилмай қолиш эҳтимоли мавжуд. Шу сабабли, маълумот ички аудиторга аён бўладиган бўлса, ички аудитор ушбу камчиликдан бошлаб бунга боғлиқ бўлган бошқа камчиликларни ҳам аниқлаш имкониятига эга.

Аудит натижалари бўйича тегишли чоралар кўрмаслик. Ички аудит томонидан аниқлаган камчиликлар бўйича тегишли чоралар кўрилмаслиги аудитнинг кейинги фаолияти самарасиз бўла бошлашига туртки бўлади. Бунда тижорат банкларида ички аудитнинг роли ва аҳамиятини аниқ англаб олиш лозим. Ахборот технологиялари борасидаги муаммолар. Ҳозирги кундаги долзарб муаммолардан бири – бу ички аудит жараёнида ахборот технологиялари ва дастурлардан тўлиқ фойдалана олмаслик муаммосидир. Мамлакатимизда, айниқса, кўпчилик банкларда, ички аудит хизматлари мустақил дастурларга эга бўлмагани сабабли, эски усулда, қоғоз асосида текшириш ёки банкнинг мавжуд дастурий таъминотларидан қисман фойдаланиш давом этиб келмоқда.

Ички аудит ташқи аудитдан фарқли равишда махсус бошқарма томонидан амалга оширилади. Ички аудит банк молиявий ҳолатини, харажатлар манбаини, бошқариш тизимини таҳлил қилишга қаратилган бўлиб, у банк раҳбариятини банк фаолиятининг самарадорлигини ошириш бўйича кўрсатмалар билан таъминлайди. Ички аудит хизмати банкларнинг молиявий ва жорий ҳисоботларини таҳлил этади, келгуси ривожланиш йўналишини аниқлайди ва раҳбариятга қарор қабул қилишга ёрдам беради. Ички аудит компьютер тизими, уни яратиш асослари ва хусусиятлари, компьютер дастурининг ишлаши, унинг татбиқи ҳақида ҳам тўхталиб ўтганлар. Унда ички аудит компьютер тизимининг информацион модель расми келтирилиб, корхонада бирламчи ҳисобланган

ҳужжатлар асосида файллар тузиш, уларни қайта ишлаш ва натижавий файллар тузиш схемаси ёритилган.

Аудит жараёнини автоматлаштириш ички аудит хизмати ишининг самарасини оширади. Чунки кўплаб меъёрий-маълумотнома ахборотларини компьютер хотирасида сақлаш бир томондан, аудиторнинг имкониятларини оширади, иккинчи томондан эса, назоратмаслаҳат тизимини яратиш имконини беради. Ички банк аудити томонидан амалга ошириладиган текширувларнинг мақсади, фикримизча, қуйидагилардан иборат бўлиши керак: – тижорат банклари олдига қўйилган вазифани бажаришига бевосита ёрдам бериш; – банк фаолиятини яхшилаш бўйича амалий таклифлар бериш; – ташқи банк аудити билан аудиторлик текширувини мувофиқлаштириб олиб бориш натижасида уларнинг ишини енгиллаштириш орқали шартнома қийматини арзонлаштириш имкониятини яратишдан иборат.

Текширув ўтказиш давомида режа қайта кўриб чиқилиши мумкин. Аудиторлик текширув ўтказишда, агар текширилаётган бўлимлар ёки ҳар хил турдаги иш ҳажмлари сезиларли катта бўлса, маъқул йўллардан бири, бу – турли график ёрдамида ташкил этилиши мумкин. Бунинг учун филиал ёки бўлим бошқарувчилари томонидан текширувдан олдин тайёргарлик ишларини амалга ошириши керак бўлади, яъни зарур бўлган ҳужжатларни тайёрлаши, масалан, давлат рўйхатидан ўтганлиги тўғрисидаги гувоҳнома, низом, Марказий банкнинг лицензияси, баённомалар, солиқ органларининг текширув далолатномалари, инвентаризация натижалари тўғрисидаги ҳужжатлар, қимматликларнинг ҳисоби ва сақланишининг тартибга солиб қўйилиши, ҳисоботларни тайёрлашнинг тугатилиши муҳим аҳамият касб этади. Режалаштиришда яна бир муҳим белгиларидан бири, бу – аудиторнинг ишчи ҳужжатларидир.

Улар текширувга методик ва мантиқий ёндашишни таъминлайдики, бўлажак режалаштириш учун муҳим бўлган, бажарилган ишлар, аниқланган муаммолар ва уларни ечиш усуллари ҳақида маълумотлар беради. Агар ишчи ҳужжатлар стандартлаштирилган бўлса, унда уларнинг тайёргарлиги ва назорати самарадорлиги ошади, ҳужжатлаштиришни тартибга солади ва асосий ҳолатлар ўтказиб юборилмаслигига кафолат беради. Сифатли ишлаб чиқилган режа олдиндан пухта тайёргарликни талаб этади. Ушбу жараёнда текширилаётган филиал билан олдиндан танишиб чиқиш ва: – унинг молиявий барқарорлигини; – иқтисодий муҳитдаги филиалнинг жойини; – мижозлар билан бўлган муносабатини аниқлаб олиш лозим.

Банк операцияларини текшириш. МДХда, жумладан, Россия амалиётида тижорат банкларида ички аудит вазифалари ва аудитни ўтказиш ҳақида қисқача маълумот келтирилган. Аудит текширувини ўтказишга киришаётган вақтда, биринчи навбатда, банк балансининг ҳаққонийлигига ишонч ҳосил қилиш керак. Бунинг учун текширувчилар (ички аудиторлар) аналитик маълумотларини синтетик маълумотлар билан солиштириб чиқилиши ва бухгалтерия амалиётларининг тегишли счётларда акс эттирилишининг тўғрилигига ишонч

ҳосил қилиш лозим. Кейинги текширувларни қуйидаги тартибда ўтказиш тавсия этилган:

1. Касса тафтиши.

2. Устав фондининг тўғри шаклланганлигини текшириш.

3. Вакиллик ҳисобварақларининг ҳолати.

4. Кредит операцияларининг текшируви.

5. Банк даромад ва харажатларининг таҳлили. Солиқларнинг тўғри ва ўз вақтида тўланганлигини текшириш.

Булардан ташқари, банкнинг ривожланиши ва операциялар қўламининг ошиши натижасида банкнинг бошқа соҳаларини текшириш зарурияти туғилиши мумкин. Мамлакатимиз иқтисодчи олимлари Бош банк ёки филиаллар фаолиятини аудит текширувдан ўтказилганда, қуйидаги масалаларни ёритиб бериши лозим деб биладилар:

1) Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигига ва Марказий банкнинг меъёрий ҳужжатларига риоя қилиниши;

2) Бош банк ёки филиалнинг иқтисодий-меъёрий қўрсаткичларини, маблағларнинг етарлилиги, ликвидлилигини, активлар сифатини;

3) кредиторлар ва омонатчилар олдидаги ўз мажбуриятларини бажара олаётганини;

4) банкларнинг депозит, кредит, пул муомаласи, ҳисоб-китоб, касса, валюта ва бошқа операциялари бўйича ўтказилган амалларнинг тўғри ва асосланганлиги;

5) ички назорат аҳволини, тўғри тузилиб, тегишли жойларга тақдим этилаётганини;

6) ходимларнинг ижро интизомини;

7) филиал раҳбарларининг банк ишининг қай тарзда ташкил қилинганини ҳамда банк даромадларини ошириш ва харажатларни камайтириш борасида олиб бораётган ишларни аниқлашдан иборатдир. Фикримизча, ички аудит хизмати томонидан банк филиалларида текширувларни қуйидаги тартибда амалга ошириш мумкин.

Бунда асосий эътибор тижорат банки фаолиятини текшириш, шу жумладан тижорат банки эмиссия-касса операцияларини аудит қилишга қаратилиши лозим. Чунки кўпчилик хатоликлар ушбу соҳада бўлиши мумкин ва банк пул маблағларининг сақланиши муҳим масала ҳисобланади.

Ички аудиторлар ишни режалаштириш учун банк балансини таҳлил қилишлари лозим, шу асосда банкнинг қайси соҳаларига эътибор бериш лозимлигини аниқлайдилар. Аудиторлик текширувнинг аудитни ташкил этиш усули ва аудит ўтказиш усуллари мавжуд. Аудитни ташкил этиш усули деб, қуйидагиларни айтиб ўтишимиз мумкин: тўлиқ аудит, танланма текшириш, аралаш текшириш, жорий (тўсатдан) текшириш.

3. Тижорат банкларида ички ва ташқи аудитнинг стандартлари

Маълумки, чет мамлакатлардаги иқтисодий глобаллашув жараёни таъсирида 1977 йил 7 октябрда бухгалтер ва аудиторлар бирлашиб, аудит стандартларини яратиш мақсадида халқаро бухгалтерлар уюшмасини (Федерацияси) ташкил этишди. Бу IFAC (International Federation of Accountants Committee), яъни Халқаро Бухгалтерлар Федерацияси деб номланди. Ушбу федерация давлат, саноат, савдо, жамоатчилик сектори ва таълимни ўз ичига олган миллий ва регионал бухгалтерлар касбий ташкилотларини бирлаштирди. Ҳозирги кунда IFAC томонидан 164 нафар аъзо 125 та давлатдан 2,5 миллиондан ортиқ бухгалтерларни бирлаштирган. Ушбу ташкилот таркибида қуйидаги қўмиталар мавжуд:

1. Бухгалтерия ҳисоби соҳасидаги халқаро таълим стандартлари бўйича қўмита.

2. Халқаро аудит стандартлари ва ахборотларнинг ишончилигини тасдиқлаш қўмитаси.

3. Бухгалтерлар учун халқаро этика стандартлари қўмитаси.

4. Давлат секторида молиявий ҳисоб ва ҳисобот бўйича халқаро стандартлар қўмитаси. Ушбу қўмиталардан аудиторлик фаолиятига тааллуқли бўлим бўлиб учинчи бўлим ҳисобланади, улар амалиётда IAPC (International Auditing Practices Committee) – Халқаро Аудиторлик Амалиёти Қўмитаси деб юритилади. Қўмилада IAP (International Auditing Principals) – Халқаро Аудиторлик Тамойиллари бўлими ташкил топган бўлиб, бўлим орқали жаҳон бўйича аудиторлик фаолияти яхши ривожланмаган мамлакатларга аудитнинг халқаро стандартлари орқали амалий ёрдам беради. IAPC – Халқаро Аудиторлик Амалиёти Қўмитаси IFAC – Халқаро Бухгалтерлар Федерацияси номидан аудит фаолиятини ташкил қилиш учун аудит стандартларини ишлаб чиқади. Бу қўмита ҳисоб ва аудитга доир барча фаолиятини ўзининг қўмиталари орқали амалга оширади.

Ҳозирги даврда булар жумласига: аудиторлик амалиёти бўйича қўмита, ўқитиш бўйича қўмита, этика (ахлоқ) бўйича қўмита, молиявий ҳисоб ва бошқарув ҳисоби бўйича қўмита, режалаштириш бўйича қўмита, жамоат сектори бўйича қўмита ва ҳоказолар киради.

Бу аудитнинг халқаро стандартлари – бевосита жараён ёки аудит ёндашуви бўйича қоидалар ва хизмат кўрсатиш келишув ҳолатлари ҳамда маълумотларни йиғиш бўйича қоидаларни ўзида мужассамлаштирган. Шундай қилиб, аудит стандартларининг моҳияти – бу умум қўлланиладиган стандартлар бўлиб, улар аудиторлар томонидан молиявий хўжалик юритувчи субъектларни аудит қилиш жараёнида умум қабул қилинган қонун-қоидаларга риоя қилиш ва уларнинг талабларига жавоб беришдан иборат бўлади.

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, бу GAAS (General Accept Auditing Standarts) Умум қабул қилинган Аудит Стандартлари йўриқларига асосланиб, халқаро аудит стандартлари амалиётга татбиқ қилинади. Ушбу стандартларнинг ўзига хос жиҳати шундаки, стандартлаштириладиган ҳар бир объект бўйича 100 та рақам (позиция) берилган. Стандартлаш объектлари 11 та бўлгани учун жами

1100та стандарт ишлаб чиқилиши мумкин. Амалиётда бундай миқдордаги стандартлар учун эҳтиёж бўлмаганлиги сабабли уларнинг кўпчилигидан фойдаланилмади: 300-«Режалаштириш», 310- «Бизнесни билиш», 320-«Аудитда жиддийлик».

Демак, режалаштириш масалалари бўйича яна 7 та стандартни қабул қилиш мумкин. Бундан ташқари, ҳар бир стандартга 10 тагача субстандарт очиш мумкин. Ушбу стандартлар ташқи аудитни ташкил этиш ва уни амалга ошириш жараёнида асосий ўрин эгаллайди. Чунки ташқи аудит шу стандартлар асосида ташкил қилинади. Ушбу стандартлар ташқи аудитни амалга оширишда кўплаб аудиторлик фирмалари ва компаниялари учун асосий дастурил амал ҳисобланади. Уларнинг асосий мақсади IФАСнинг асосий талабларини таъминлаш заруратига йўналтирилган ўз аудиторлик услубиятига эга бўлиб, умум қабул қилинган стандартлар доирасида ташқи аудитни ўтказишга асосланган. Европада бухгалтерлар ва аудиторларнинг иккита профессионал ташкилоти салмоқли ўрин эгаллайди. Бу – бухгалтерия ҳисоби стандартлари бўйича халқаро комитет – БҲСХК (International Accounting Standards Committee – IASC) ва Европа эксперт бухгалтерларининг федерацияси ЕЭБФ (Federation of Experts Comptables Europeen – FEE). FEE 1987 йил 1 январда ташкил топган ва штаб-квартираси Брюсселда жойлашган.

Миллий анъаналар, шунингдек, аудиторлар жамоат ташкилотлари ҳам аудиторлик фаолиятининг барпо бўлиши ва ривожланишида жуда катта роль ўйнайди. Масалан, Америкадаги қасамёд қилган бухгалтерлар институти – АҚБИ (American Institute of Certified Public Accountants – AICPA) АҚШда аудиторлик фаолиятининг ривожланишига улкан таъсир кўрсатди. Унга қуйидаги мажбуриятлар юкланган:

– қасамёд қилган бухгалтерлар учун профессионал талабларни белгилаш; – бухгалтерия ҳисоби ва аудит билан боғлиқ мавзуларда тадқиқотлар ўтказиш ва асарлар чоп қилиш;

– маъмурият учун консалтация хизматлари; – солиққа тортиш соҳасидаги консалтация хизматлари. Булардан ташқари, АҚШда марказий ҳисоб бошқармаси (ёки умумий бухгалтерия ҳисоботи бошқармаси) – МҲБ (General Accounting Office – GAO) ҳам мавжуд.

Бу федерал ҳукумат қонунчилик шоҳобчасининг идорадан ташқари хизмати бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистонда бу борада ҳисоб палатаси ташкил этилган. Англияда қасамёд қилган бухгалтерларни бирлаштирувчи қуйидаги асосий ташкилотлар мавжуд: Англия ва Уэльс қасамёд қилган бухгалтерларининг институти – АУҚБИ (The Institute of Chartered Accountants in England and Wales – ICAEW ёки АСА, ёки FCA);

Дипломли бухгалтерларнинг жамоат ассоциацияси – ДБЖА (The Chartered Association of Certified Accountants – CACA ёки АССА, FССА) ва ҳ.к. Кўплаб мамлакатлар (Ўзбекистон 1999 йилдан бошлаб) ўзларининг миллий стандартларини ва бошқа меъёрий ҳужжатларини ишлаб чиқмоқдалар. АҚШда ички аудиторларнинг профессионал ташкилотлари 1941 йилда ташкил топган

бўлиб, Ички аудиторлар институти – ИА – Institute of Internal Auditors) деб номланган. Ички аудиторларнинг бундай бирлашиши уларнинг тарқоқ кучларини ўз манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида бирлаштириш ҳамда малака маҳоратини янада ривожлантириш ва фаолият самарадорлигини ошириш зарурлигидан келиб чиққан. Институт ички аудиторлар фаолиятини мувофиқлаштиради ва тартибга солиб туради, умумтаълим фаолиятини таъминлайди ва мазкур профессионал амалиёт меъёрларини ишлаб чиқади.

У ўз функцияларини ва ички аудиторлар хизматларини доимий равишда кенгайтириб келмоқда. Институтнинг АҚШдаги бўлимларидан ташқари Австралия, ХХР, Ҳиндистон, Исроил, Япония, Малайзия, Янги Зеландия, Жанубий Африка Республикаси, Англия ва Шимолий Ирландия каби мамлакатларда миллий институтлари мавжуд. Жаҳон иқтисодиёти, қолаверса, молиявий хизматлар бозорида капитал маблағлар ва инвестициянинг эркин айланиши, айтиш мумкинки, ҳисоб сиёсати ва аудит стандартларининг янада такомиллашишига туртки бўлди. Кўпгина бухгалтерия ҳисоби бўйича мутахассислар, шу жумладан назоратчи ташкилотлар, молиявий маълумотлардан фойдаланувчилар, йирик компаниялар ва фирмалар халқаро стандартларнинг талаб даражасида яратилишига ва такомиллашишига катта қизиқиш билан эътибор қаратдилар.

Сабаби, ҳисоб, молиявий ҳисобот ва аудитнинг халқаро стандартлари жаҳон иқтисодиётида ҳамда маҳаллий иқтисодиётда ягона ҳисоб ва аудит тилини яратишга, қолаверса, иқтисодиётда ва амалиётда ҳам улар ўз изчиллиги ва ишончлилиги билан фойдаланишга қулай бўлишига ишониш ҳисобланади. Молиявий ҳисобот ва аудит хулосаларидан фойдаланувчилар тарафидан, умум ишлаб чиқилган стандартлар тўғрисида кўп йиллар ҳар хил тортишувлар оқибатида, халқаро аудит стандартлари, бир қанча мураккаб хатоликлардан холи бўлди. Ҳозирда ҳам, жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида халқаро аудит стандартларининг талабларига мувофиқ равишда, миллий аудиторлик стандартларини амалиётга татбиқ қилишда, бундай илмий тортишувлар давом этмоқда.

Айниқса, МДҲ давлатлари: Россия, Украина, Беларусь ва Марказий Осиё мамлакатлари Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Ўзбекистон каби давлатлар аудитнинг халқаро стандартлари талабига мувофиқ равишда аудиторлик фаолиятининг миллий стандартларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этишда ҳозирги давргача жуда кўп ишлар амалга оширилди. Мамлакатимизда айнан тижорат банкларида ташқи аудит ўтказишда халқаро аудит стандартлари тамойилларидан кенг фойдаланилади. Чунки аудиторлик хулосаларида муҳим бандларидан бири аудитор жавобгарлигида аудит аудитнинг халқаро стандартлари асосида ўтказилганлиги таъкидланиб, ташқи аудит текшируви ушбу стандартлар асосида амалга оширилганлиги алоҳида кўрсатилиб ўтилади.

Тижорат банкларида ташқи аудит ўтказишда бевосита халқаро аудит стандартларидан фойдаланилганлигини таъкидлаш асосида улардан бевосита

фойдаланилади. Масалан: ташқи аудитда АХС № 520-“Тахлилий амаллар” номли стандартдан фойдаланишига тўхталиб ўтишимиз мумкин. Ташқи аудитни ташкил қилишда асосий масалалардан бири аудит ўтказиш жараёнида тахлилий амаллардан кенг фойдаланилади ва унинг 4 та вазифаси мавжуд деб ҳисоблаш мумкин.

Булар: 1) мижознинг бизнеси билан танишув; 2) муассасанинг фаолият кўрсатувчанлик қобилиятини баҳолаш; 3) молиявий ҳисоботда хатоларнинг мавжуд бўлиши мумкинлиги эҳтимолини баҳолаш; 4) деталлашган аудиторлик тестларининг сонини қисқартириш ва ҳоказолар¹⁸. Ушбу тахлилий амаллар, айнан аудит ўтказишнинг режалаштириш босқичида бажарилиши диққатга сазовордир. Чунки, бунда фақат ушбу тахлилий амаллар орқалигина кейинги ишга маълум бир аниқликлар киритиш мумкин бўлади. Тахлилий амалларнинг самарадорлиги маълум омилларга боғлиқ. Масалан, уларга вақт бўйича танлаш, мақсадни аниқлаш, тестни лойиҳалаш, мижоз ҳақидаги маълумотларни тармоқ бўйича таққослаш, мижознинг жорий ва ўтган даврлардаги маълумотларини таққослаш, мижоз маълумотларини аниқ мижоз ҳақидаги кутилаётган натижалар билан таққослаш, мижоз маълумотларини аниқ аудитор томонидан кутилаётган натижалар билан таққослаш. Айрим амаллар олдин таъкидлаганимиздек, режалаштириш даврида амалга оширилади. Яъни, аудитор аудитнинг мақсади, олдинда турган иш ҳажми ва муддатини аниқлаши жуда муҳим. Режалаштириш вақтида содир этилган амаллар аудиторга муҳим вазиятларга ойдинлик киритишда ёрдам берса, сал кейинроқ, яъни аудит жараёнида бажарилган амаллар текширувда асосий диққатни талаб қилади.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Туйчиев А., Кузиев И., Авлокулов А., Шеримбетов И., Авазов И. Аудит. Дарслик-Т.: “Iqtisod-Moliya”, 2019 й. – 530 б.
2. Кузиев И., Туйчиев А., Хожиев М., Якубов М. Внутренний аудит. “IQTISOD-MOLIYA”, 2019 г. – 421 стр.”
3. Хамдамов Б., Илхомов Ш., Каримов Н., Машарипов О., Хожиев М. Амалий аудит. Дарслик-Т.: “Iqtisod-Moliya”, 2021й. – 360 б.
4. Хамдамов Б.К. Аудит халқаро стандартлари: Дарслик -Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2020 й. – 290 б.
5. O‘zbekiston Respublikasi «Auditorlik faoliyati to‘g‘risida»gi Qonuni (yangi tahriri). 2021 yil 25 fevral. O‘RQ-677-son.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 4 avgustdagi qarori. «Auditorlarni sertifikatlashtirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risida»gi PQ-5210-son Qarori. <http://lex.uz>
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi qarori «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risida»gi PQ-4611 son Qarori. <http://lex.uz>
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi “O‘zbekiston

Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3946-son Qarori. <http://lex.uz>

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17-yanvardagi "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar [strategiyasini](#)" faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili"da amalga oshirishga oid [davlat dasturi](#) to'g'risida"gi PF-5635-sonli Farmoni. <https://nrm.uz>

10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 12 maydagi 274-sonli «Auditorlik tashkilotlari faoliyatining huquqiy asoslarini yanada takomillashtirishni ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qarori. <http://lex.uz>

11. O'zbekiston Respublikasi moliya vazirining 2018 yil 21 dekabrda "Auditor malaka sertifikatini berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 3105 sonli buyrug'i. <http://lex.uz>

12. Audit va sifat nazoratining xalqaro standartlari. 2012. 1 qism, 3-jild. -T.: O'BAMA, 2014.-1049 b.

13. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.

14. Arens A., Lobbek Dj. Audit. Per. s angl. pod red. Ya.V. Sokolova. - M.: Finansi i statistika, 2013. -560s.

15. Sheremet A.D., Suyts V.P. Audit. Uchebnik.- M.: INFRA-M, 2009. -456 s.

16. <http://www.gov.uz>. (O'zbekiston Respublikasi hukumat portali)

17. <http://www.mf.uz> (O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi).

18. <http://www.ziyonet.uz> (Axborot ta'lim tarmog'i)

19. <http://www.lex.uz> ([O'z. Resp. qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi](#)).

20. <https://www.mf.uz> (O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining rasmiy sayti).

21. <https://www.naab.uz> (O'zbekiston Respublikasi Buxgalterlar va auditorlar milliy asociatsiyasining rasmiy sayti)

22. <https://www.stat.uz> (O'zbekiston Respublikasi Statistika qumitasining rasmiy sayti)

23. <https://www.uzaudit.uz>. (O'zbekiston Respublikasi Auditorlar palatasining rasmiy sayti)